

О. О. Кульчицька, Е. А. Балог,

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» м. Івано-Франківськ

ПРАГМАТИЧНА ПРЕСУПОЗИЦІЯ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ТОНАЛЬНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

У роботі доводиться, що гумористична, іронічна, сатирична тональність художнього твору може створюватися внаслідок (а) введення у ситуацію чужорідного елемента при збереженні спільної пресупозиції персонажів, (б) конфлікту їх пресупозицій (в) відмінності реакцій персонажів на ситуативний контекст при спільності прагматичної пресупозиції.

Ключові слова: прагматична пресупозиція, ситуативний контекст, тональність художнього твору, гумор, іронія, сарказм, релевантність, спільність/конфлікт пресупозицій.

В работе продемонстрировано, что юмористическая, ироническая, саркастическая тональность художественного произведения может быть создана вследствие (а) введения в ситуацию чужеродного элемента при сохранении общей пресуппозиции персонажей, (б) конфликта их пресуппозиций, (в) различия реакций персонажей на ситуативный контекст при общности прагматической пресуппозиции.

Ключевые слова: прагматическая пресуппозиция, ситуативный контекст, тональность художественно-го произведения, юмор, ирония, сарказм, релевантность, общность/конфликт пресупозиций.

In the article, arguments are provided to prove that ironical, satirical, sarcastic effect in literary discourse may be achieved through (a) introduction of an alien element while preserving the common presupposition of the characters, (b) the conflict of their presuppositions, (c) difference in their reaction to the situational context, while their pragmatic presupposition remains the same.

Key words: pragmatic presupposition, situational context, mood of the story, humour, irony, sarcasm, relevance, common presupposition, conflict of presuppositions.

Прагматика визначає пресупозицію як акт референції, у якому продукується припущення про можливі знання адресата, його досвід, судження про світ, конкретну ситуацію, явище тощо; це релевантне використанню висловлення у конкретному лінгвістичному і ситуативному контексті, що забезпечує успішність реалізації мовленнєвих актів і створення/інтерпретації дискурсу [1; 2]. Визначені лексико-синтаксичні й просодичні засоби актуалізації пресупозиції висловлення [5, с. 181–184].

Тональність художнього твору розглядається в основному в літературознавчому і стилістичному планах. Ми вважаємо, що пресупозиція автора, персонажів і читача може певним чином впливати на загальну тональність оповіді; саме такий підхід визначає новизну дослідження. Його об'єктом є три англійські художні твори (їх частини), що характеризуються чітко вираженою гумористичною, іронічною, саркастичною тональністю, а предметом – пресупозиція як визначення міри релевантності висловлень персонажів та адекватності їх дій. Метою роботи є перевірка гіпотези про те, що, разом із використанням тропів, автор може активізувати прагматичну пресупозицію своїх персонажів як засіб створення певної тональності твору.

На відміну від інших форм репрезентації комічного (іронія, сатира, сарказм) гумор імплікує доброзичливе ставлення до життя та виявів його недосконалості; в основу гумору покладено суперечність, контраст, порушення норми. Проаналізуємо оповідання Е. Б. Уайта *The Hour of Letdown* (1951) [6], написане до доби глобальної комп'ютеризації, і спробуємо визначити, чи є прагматична пресупозиція персонажів чинником, що сприяє створенню гумористичної тональності оповідання. У бар, несучи під пахвою якийсь прилад, заходить людина і купує дві порції випивки – для себе і своєї машини; та, мовляв, виграла значну суму грошей у шаховому турнірі й тепер потребує розрядки: «*Five thousand dollars,*» said the man. «*Now it wants to let down, wants to get a little drunk.*» The bartender ran his towel vaguely over some wet spots. «*Take it somewhere else and get it drunk there!*» he said firmly. «*I got enough troubles.*» The man shook his head and smiled. «*No, we like it here.*» Тут ми можемо говорити про спільну пресупозицію мовців: висловлення *wants to let down, wants to get a little drunk, we like it here* вказують на знайоме чоловікам бажання пропустити чарчину у хорошому закладі; висловлення *Take it somewhere else, I got enough troubles* – на загальноприйняте у США правило не обслуговувати підозрілих клієнтів.

У чоловіка з машиною з'являється прибічник – відвідувач, що вже сам трохи напідпитку: *He had pretty nearly finished his third drink, and the alcohol tended to make him throw his support in with the underprivileged and the thirsty.* «*If the machine wants another drink, give it another drink,*» he said to the bartender. «*Let's not have haggling.*» The fellow with the machine turned to his new-found friend and gravely raised his hand to his temple, giving him a salute of gratitude and fellowship. Мовець і обидва адресати розуміють один одного; засобами активації пресупозиції є фактивний предикат *wants*, складна синтаксична конструкція *If the machine wants another drink, give it another drink*. Комічний ефект створюється й описом вияву почуття солідарності як адекватної реакції персонажів на ситуацію *giving him a salute of gratitude and fellowship, throw his support in with the underprivileged and the thirsty*, використанням слів високого стилю *the underprivileged, the thirsty* у буденній, «заниженій» ситуації.

Нові знайомі вирішують перебраться у інший заклад: *He walked stiffly over and stood between the man and the machine. He put one arm around the man, the other arm around the machine.* «*Let's get out of here and go to a good place,*» he said. The machine glowed slightly. It seemed to be a little drunk now. Як і у попередніх прикладах, тут пресупозиція достатньо прозора: точний опис дії *put one arm around the man, the other arm around*

the machine вказує на вияв дружніх почуттів, імплікативне дієслово *glowed* – на виконання машиною певної функції, речення *It seemed to be a little drunk now* експлікує її стан.

Контекст оповідання цілком зрозумілий, пресупозиції персонажів повністю співпадають. Дії і поведінка машини описуються як такі, що співвідносяться з поведінкою людини і є цілком релевантними: вона грає в шахи, примудряючись шахраювати, помічає і виправляє помилки у мовленні інших, намагається сконцентруватись перед виконанням завдання, відпускає саркастичні зауваження, напивається, сідає за кермо як найменш сп'яніла особа у компанії гувльвіс. Єдиний елемент, який не вписується у контекст, – це сама машина: *big, ugly-looking gadget*. Автор не вказує на трактування ситуації як абсурдної. Він створює спільну пресупозицію для усіх персонажів оповідання і вводить лише один чужорідний елемент, який, однак, «грає за правилами». Гумористична тональність оповідання створюється саме завдяки прийому заміни одного елемента при збереженні загальної пресупозиції.

Іронія у спілкуванні – металогічна фігура прихованого негативного смислу, який стоїть за прямим позитивним смислом висловлення [3]. Проаналізуємо роль пресупозиції у створенні іронічної тональності в історії *Lost and Found* В. Ріммера і Дж. Кіллана [7]. Вуличні злодії намагаються обікрасти оповідача: *Just then I sensed some movement behind me. This was none other than the blonde crouching down on one knee, doing 'Look, I'm tying up my shoe lace' impression. It dawned upon me that I (helped by a friendly push) was about to do a back flip over the blonde's back while my wallet was changing owners.*

Іронію по відношенню до самого себе (не розпізнав злодіїв) оповідач виражає фразеологізмами *dawned upon me i do a back flip*, семантична несумісність яких очевидна; по відношенню до шахраїв – словосполученням *helped by a friendly push*, у якому дієслово і прикметник мають позитивне денотативне значення, а іменник – негативне, а також метафорою *my wallet was changing owners*, тобто суто за допомогою тропів. З точки зору прагматичної пресупозиції дієслово *dawn* є фактивним предикатом, який передбачає реальність додатка – наступного підрядного речення. Обидві сторони конфлікту передбачають розвиток подій, і кожна діє відповідно до цього передбачення. Оповідач дзвонить до поліційного відділку, номер зайнятий, але він удає, що говорить з черговим: (...) *my accuser [шахрай, що прикидається ображеним] decided not to pursue the matter any further. He left with a few farewell threats to make the retreat more graceful, but by the time his last words of street wisdom were reaching my left ear (the right one still listening to the engaged tone) I was on the steps of the station.* Як і у першому уривку з цього оповідання, іронічний ефект досягається стилістичними засобами – контрастом між описом кримінальної ситуації та вживанням лексики високого звучання, евфемізмів, метонімії: *accuser, to pursue the matter any further, farewell, retreat, graceful, words of street wisdom, reaching my left ear, the right one still listening to the engaged tone*. Пресупозиції ж не відводиться суттєвої ролі.

Однак у останньому абзаці, функція якого аналогічна функції останнього рядка в анекдоті – розкрити суть речей, створивши певну тональність, – пресупозиція виходить на перший план: *On the subway, I concluded that all in all, the ruse had been done quite professionally. Still, it would have looked even more convincing had the blonde actually had any laces on her boots to tie up.* Іронія мовця по відношенню до шахраїв базується на протиставленні пресупозицій *quite a professional ruse* та *it was not convincing because the blonde did not have any shoe laces to tie up*, остання виражена за допомогою речення нереальної умови. Дві різні пресупозиції відображають протилежні точки зору.

Сарказм – в'їдлива, викривальна, дошкульна насмішка, сповнена презирства – вважається різновидом комічного, гострою, без підтексту, емоційною оцінкою соціальних явищ, чим відрізняється від іронії [4, с. 367]. Розглянемо кілька прикладів саркастичних висловлень персонажів серії романів про *Гаррі Поттера* Дж. К. Роулінг.

Професор школи магії Северус Снейп ненавидить Гаррі: 1. «*All this press attention seems to have inflated your already overlarge head, Potter,*» said Snape quietly, once the rest of the class had settled down again. [8, с. 515] 2. «*You were out of bed on the night my office was broken into!*» Snape hissed. «*I know it, Potter. Now Mad-Eye Moody [інший викладач] might have joined your fan club, but I will not tolerate your behaviour!*» [8, 517]. У прикладі 1 пресупозиція активується за допомогою точного опису *press attention*, імплікативного дієслова *inflate* (метафора *inflated your head*) і передбачає зарозумілість Гаррі. Пресупозиція першого речення у прикладі 2 – хтось проник у кабінет Снейпа, це міг бути Гаррі – і застереження *I will not tolerate your behaviour!* вказують на імплікатуру Снейпа: саме Гаррі здійснив крадіжку. Форма дієслова *might have joined* із модальним значенням, точний опис *fan club*, прізвисько *Mad-Eye Moody* є засобами вираження пресупозиції: у Гаррі багато шанувальників, навіть серед викладачів; сполучник протиставлення *but* активує пресупозицію: Снейп знаходиться в опозиції до них і до Гаррі.

Заздрісний, амбітний Снейп ненавидить і хрещеного батька Гаррі, Сіріуса Блека. Проте у боротьбі сил добра і зла всі трое знаходяться на одній стороні барикад, причому Снейп – подвійний агент і ризикує найбільше. Блек вирвався із в'язниці, змушений переховуватися і внаслідок цього приречений на вбивчу бездіяльність. Снейп уїдливо дошкуляє Сіріуса: 3. «*Oh, yeah,*» said Sirius sarcastically. «*Listening to Snape's retorts, having to take all his snide hints that he's out there risking his life while I sat on my backside here having a nice comfortable time ...*» [9, с. 83]. Тут бачимо протиставлення позицій двох персонажів з точки зору Снейпа: Снейп – *out there*, Блек – *here*; Снейп – *risking one's life*, Блек – *sit on one's backside* (вульгаризм), *have a nice comfortable time*. Пресупозиція дискурсу Снейпа – протиставлення понять «ризик» – «відсутність ризику, боягузтво». У цьому прикладі реалізується не тільки особистісний, але й соціальний аспект явища.

На цьому етапі дослідження можемо зробити попередні висновки: 1) пресупозиція персонажів відіграє певну роль у створенні тональності авторського дискурсу; 2) у гумористичному контексті бажаний ефект досягається завдяки заміні одного елемента ситуації при збереженні загальної пресупозиції мовця і адресата; 3)

іронічний ефект створюється при наявності конфлікту пресупозицій персонажів, пресупозиція мовця імплікується як релевантніша, його уявлення про світ як правильніше; 4) саркастичний дискурс передбачає спільність пресупозицій мовця і адресата, але різну реакцію на ситуативний контекст; імплікацію мовця щодо позиції адресата, її засудження, презентацію власної позиції як більш моральної.

Зауважимо, однак, що отримані результати розглядаються нами як робоча гіпотеза; досліджуване питання вимагає ґрунтовнішого аналізу на основі значно ширшого корпусу матеріалу, що дозволяє нам говорити про перспективу наукових розвідок.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике : лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – 504 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Бацевич Ф. С. Іронія як стратегія спілкування : переваги і ризики / Ф. С. Бацевич // Іронія : [збірник статей / упорядники О. Галета та ін.]. – Львів : Літопис; К. : Смолоскипи, 2006. – С. 93–99.
4. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.
5. Levinson, S. C. Pragmatics / Stephen C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
6. White, E. B. The Hour of Letdown / E. B. White. – Режим доступу : <http://lengish.com/texts/text-90.html>
7. Rimmer, W. Lost and Found / W. Rimmer, G. Killan // Storytelling in ELT / [ed. F. Paran and E. Watts]. – Kent : IATEFL, 2003. – P. 83.
8. Rowling, J. K. Harry Potter and the Goblet of Fire / J. K. Rowling. – NY : Scholastic Inc., 2002. – 734 p.
9. Rowling, J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix / J. K. Rowling. – NY : Scholastic Inc., 2004. – 875 p.